

**Дидактико-методичне забезпечення діяльності
асистента вчителя в загальноосвітніх навчальних закладах
на предметах художньо-естетичного циклу**

Квітка Н.О.,
науковий співробітник лабораторії проблем інклюзивної освіти
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

1. Корекційно-розвивальні можливості викладання предметів художньо-естетичного циклу 2
2. Зміст роботи асистента вчителя на уроках музичного та образотворчого мистецтв 12

1. Корекційно-розвивальні можливості викладання предметів художньо-естетичного циклу

Питання впровадження інклюзивної освіти в загальноосвітній простір полягає в тому, як навчати дітей так, щоб всі вони були успішними. Для цього навчальний процес має бути організований належним чином і задовольняти освітні потреби всіх дітей [1].

На основі вивчення особливостей та динаміки розвитку дитини з особливими освітніми проблемами, оцінки її пізнавальних можливостей та потреб група спеціалістів мультидисциплінарної команди, яка опікується навчанням школяра (вчитель, психолог, соціальний педагог, реабілітолог, корекційний педагог, асистент вчителя та інші необхідні фахівці), здійснює функції діагностування з метою вивчення рівня її пізнавальних можливостей та вироблення подальших адекватних дій щодо планування успішності її навчання.

Діагностування учнів з особливими освітніми потребами допомагає визначити рівень пізнавального розвитку та індивідуальні можливості кожної дитини, що є підґрунтям для створення Індивідуальної програми розвитку, адаптування чи модифікації змісту навчального матеріалу. Необхідними умовами, які має задовольняти діагностичний інструментарій під час визначення рівня розвитку дитини і створення Індивідуальної програми розвитку є визначення параметрів, з яких дитина відстає та виявлення таких, на які можна спиратися у роботі. Одним із таких діагностичних інструментаріїв є українська версія ПМК ЕС «Лонгїтюд», яка дає можливість здійснювати диференціацію викладання змісту навчальної програми у відповідності до рівня пізнавальних можливостей учнів.

I категорію склали учні з типовим пізнавальним розвитком. Це діти, які мають сенсорні, мовленнєві або порушення опорно-рухового апарату, але їх діагностичні показники відповідають типовому пізнавальному розвитку.

Вони навчаються за програмою для загальноосвітніх навчальних закладів. Однак, враховуючи особливості деяких дітей з психофізичними порушеннями в окремих випадках ці навчальні матеріали потребують адаптації. Наприклад, для молодших школярів з порушенням слуху надання необхідного обладнання для прослуховування музичних творів.

II категорію склали учнів з незначним зниженням пізнавального розвитку, які мають сенсорні порушення, затримку психічного розвитку або тяжкі мовленнєві порушення. Їх навчання має відбуватися також за програмою ЗОШ. Однак, якщо пізнавальні можливості дитини знижені, внаслідок чого програмовий матеріал нею не засвоюється, то асистенту доречно вдатися до певних адаптацій та модифікацій програмового матеріалу.

До **III категорії** було віднесено учнів зі значним зниженням пізнавального розвитку. Це діти з порушенням інтелекту та складними порушеннями психофізичного розвитку. Їх можливості засвоєння навчального матеріалу за програмою для загальноосвітніх навчальних закладів надзвичайно ускладнений, тому програмовий матеріал спрощується в тій мірі, в якій дитина може його опанувати.

Таким чином, проведена діагностична робота виявляє фактори, які зумовлюють труднощі пізнавальної діяльності, спілкування та соціальної адаптації тощо і виявляє резерви, якими можна скористатися в корекційно-розвивальній роботі.

Введення посади асистента вчителя до Типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки № 1205 від 06.12.2010 р. забезпечує педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами. Асистент здійснює підтримку такого учня в навчальній та позаурочній діяльності.

Завдання асистента вчителя на уроках забезпечити соціально-психолого-педагогічний супровід дитини, а саме: разом із вчителем виконувати навчальні, виховні, соціально-адаптаційні заходи, запроваджуючи

ефективні форми їх проведення, допомагати їй у виконанні навчальних завдань, залучати її до різних видів діяльності. Також асистент вчителя у складі групи фахівців бере участь у розробленні та виконанні індивідуальної програми розвитку дитини; адаптує та модифікує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини [5].

Співпрацюючи з вчителем класу, асистент сприяє розвитку дитини з особливими освітніми потребами та поліпшенню її психоемоційного стану, стимулює її активність, сприяє виявленню та розкриттю її творчих здібностей, талантів, обдарувань шляхом участі не лише в урочній, а й в позаурочній діяльності, створює разом із вчителем навчально-виховні ситуації, обстановку оптимізму та впевненості у своїх силах і майбутньому.

Однак, наказом Міністерства освіти і науки України від 06.12.2010 № 1205 «Про затвердження Типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів» передбачено, що в загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням додаткова посада асистента вчителя для роботи з учнями з особливими освітніми потребами лише 0,5 ставки на клас, у якому навчаються такі діти. Це призводить до того, що асистент вчителя не завжди може бути присутній на предметах художньо-естетичного циклу за браком навантаження годин і відповідальність більшою мірою покладається на вчителя. Недооцінка корекційно-розвивальних ресурсів уроків музичного та образотворчого мистецтва послаблює увагу до цих предметів. Між тим музичному та образотворчому мистецтву належить чи не найважливіша роль у керівництві почуттями та настроями дитини, адже саме творча діяльність становить природну потребу людини, яка виявляється вже в ранньому дитинстві. Заняття цими видами мистецтва створюють об'єктивні умови для розвитку сприймання та творчих здібностей в учнів з психофізичними порушеннями. Для них ця обставина набуває непересічного значення.

Естетичні знання та вміння учні засвоюють передусім у процесі опанування навчальних дисциплін. Особливе місце серед них посідають предмети художньо-естетичного циклу – музичне та образотворче мистецтво. Роль мистецтва, як засобу корекції аналітико-синтетичної діяльності мислення дітей з особливими освітніми потребами, розвитку їх емоційної культури, формування естетичного ставлення до дійсності, як психотерапевтичного засобу (арттерапії) підкреслюється у наукових публікаціях вітчизняних та зарубіжних авторів: У. Анжерхейфер, Б. Брьозе, Л. Брусиловський, О. Ворожцова, О. Гаврілушкіної, Г. Гельніца, Т. Головіної, І. Грошенкова, С. Гроф, Ю. Каптен, Б. Карвасарський, З. Матейова, С. Машура, С. Міловської, В. Петрушин, Г. Побережна, А. Ріордан, А. Ругіу, Н. Стадненко, С. Шабутін, Г. Шульц-Вульфа та ін. [2].

Основною **метою** предметів художньо-естетичного циклу в загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивною формою навчання є виховання гармонійної особистості школяра, його художньої культури та активізація його творчої діяльності на основі досягнення **освітньої** (засвоєння елементарних художньо-естетичних знань та оволодіння практичними вміннями і навичками) та **корекційно-розвивальної** (сенсорний, інтелектуальний, емоційний розвиток) **цілей**.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких основних **завдань**, які спрямовані на формування базових освітніх компетентностей та загальний естетичний розвиток учнів:

- введення учнів у світ добра й краси, що є у творах мистецтва, засвоєння ними початкових знань про особливості художньо-образної мови мистецтва;
- формування елементарних знань та оволодіння практичними вміннями й навичками в процесі виконавської і творчої діяльності;
- розвиток чуттєво-емоційного сприйняття навколишнього світу крізь призму різних видів мистецтва, прилучення учнів до животворного джерела

людських почуттів і переживань, втілених у його творах;

- збагачення емоційно-естетичного досвіду школярів, підведення їх до осягнення художньо-образної суті мистецтва в його найпростіших втіленнях;
- сприяння розвитку їх образного мислення, уяви, творчих здібностей;
- формування в учнів здатності до різних видів активної творчої діяльності, опанування елементарними практичними вміннями та навичками;
- формування універсальних (духовних, моральних, громадянських, естетичних) якостей творчої особистості;
- виховання ціннісного ставлення до мистецтва.

Разом із тим важливим є реалізація **специфічних завдань – корекція їх психофізичного розвитку**, а саме:

- розвиток пізнавальної діяльності учнів шляхом систематичного, цілеспрямованого розвитку їх умінь та навичок;
- розвиток різних функцій мови і мовлення в процесі опанування виконавською та творчою діяльністю;
- розвиток моторно-рухової сфери в процесі творчої діяльності;
- розвиток емоційно-естетичного ставлення до творів мистецтва в процесі їх сприймання, розуміння та відтворення;
- розвиток сенсорних здібностей в процесі сприймання творів мистецтва;
- виховання основних моральних та комунікативних якостей особистості, в тому числі формування основ національної свідомості.

Корекційно-розвивальні можливості викладання предметів музичного та образотворчого мистецтва пов'язані, перш за все, з тим, що вони є джерелом нових позитивних переживань дитини і породжують нові креативні потреби та засоби їх задоволення в тому чи іншому виді мистецтва. Підвищення естетичних потреб школярів, активізація їх творчих ресурсів в

практичній художній діяльності – це і є реалізація соціально-педагогічної функції мистецтва.

Сучасні дослідження у спеціальній психології та педагогіці об'єктивно підтверджують позитивний вплив мистецтва на школярів з різними психофізичними порушеннями. За останнє десятиріччя розроблено різні методи психолого-педагогічної допомоги цим дітям. Саме тому використання новітніх методів арттерапії як виду психотерапії та психологічної корекції на предметах художньо-естетичного циклу є надзвичайно актуальним сьогодні. Зцілення дитини відбувається за допомогою будь-якого виду творчої діяльності й дає можливість збудувати певний асоціативний ряд: мистецтво – творчість – переживання – творчість. Творчій особистості притаманно відкривати нові шляхи з будь-якої складної ситуації. Це дає змогу вийти за рамки буденності, відмовитися від загальноприйнятих способів мислення та відновити здатність діяти відповідно до своїх мрій та уподобань. Згодом це визначеність у професійній діяльності, бажання постійно розвиватися і найголовніше – вміння жити в суспільстві. Тобто творчість – це потужний адаптаційний метод, який апелює до власних внутрішніх сил людини з особливими потребами і відкриває їй безмежний світ можливостей.

Запровадження хоча б елементів арттерапії, зокрема музикотерапії, вчителем та його асистентом на предметах художньо-естетичного циклу як багатofункціонального засобу розвитку і корекції дитячого організму є важливим для забезпечення нормалізації життєдіяльності учнів з порушенням психофізичного розвитку. В навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи з інклюзивною формою навчання вона має зайняти належне місце. Адже впровадження нестандартних, творчих, немедичних засобів впливу на активізацію внутрішніх ресурсів організму дитини створює більше шансів для її розвитку. За визначенням К. Шваббе, музикотерапія є формою клініко-медичного лікування, яка за своєю суттю належить до галузі

психотерапії, де діють специфічні діагностичні критерії її використання. В ній використовується музика в різних її формах.

Музика має безпосередній вплив на емоційний, етичний та естетичний розвиток людини і глибоко діє на її внутрішній стан. Сутність розуміння музикотерапії полягає в тому, що вона є не тільки лікувальним, а ще й корекційно-виховним засобом. Її позитивний вплив позначається не лише на патологічно змінених функціях організму дитини, а й на цілеспрямованому та систематичному формуванні та вихованні особистості з психофізичними порушеннями, соціалізуючи і адаптуючи її до умов сьогодення. Ритм, мелодія, гармонія, які втілені в музичному творі, можна вважати прямими носіями корекційно-виховного впливу. Отже, *музикотерапія – це контрольоване використання музики в реабілітації та вихованні дитини, яка має психофізичні порушення.*

У галузі активної й рецептивної діяльності музикотерапія може використовуватися вчителем і його асистентом на уроках музичного та образотворчого мистецтва або індивідуальних корекційно-розвивальних заняттях у різних видах корекційно-розвивальної роботи:

- 1) *рухова релаксація та злиття з ритмом музики;*
- 2) *музично-рухові ігри та вправи;*
- 3) *психоемоційна та соматична (на фізичному рівні) релаксація;*
- 4) *вокалотерапія (співи);*
- 5) *гра на дитячих шумових та музичних інструментах та ритмічна декламація;*
- 6) *рецептивне сприймання музики (чуттєве);*
- 7) *музикомалювання;*
- 8) *рухова драматизація під музику;*
- 9) *гра з іграшками;*
- 10) *казкотерапія;*
- 11) *дихальні та гімнастичні вправи під музику.*

Наприклад, *музикомалювання* як терапія та спокійний комплексний вид діяльності допомагає формувати у дітей здорові психічні структури, розвивати моторику рук і пальців. Малювати можна різними доступними для дитини способами. Важливо навчити їх створювати художні образи на папері в процесі слухання музичних творів. Використовуючи різні форми та види роботи, малювання на дошці, підлозі, стіні, великих аркушах паперу великими олівцями, фломастерами, пензлями, пальцями тощо, треба пам'ятати, що основним є подарувати дитині світ мистецтва, допомогти їй знайти в собі такі ресурси творчості, які допоможуть мобілізувати свої зусилля на власний розвиток і реалізацію своїх можливостей, отримання задоволення від спілкування з прекрасним і високим.

З огляду на все вищезгадане, вчителям на предметах художньо-естетичного циклу важливо систематично залучати молодших школярів із особливими освітніми потребами до різних видів діяльності, обов'язково надавати можливість проявляти свої творчі зусилля, навіть тоді, коли вони досить незначні. Зрозуміло, що все це вимагає від вчителя та його асистента урізноманітнювати дидактичні методи і прийоми роботи, які спрямовані на підтримку стійкого пізнавального інтересу, оволодіння мисленнєвими операціями, розвиток емоційної чуйності та творчих здібностей і нахилів кожного учня.

Навчити дітей відчувати красу навколо себе починається зі сприймання. Воно є провідною функцією, на основі якої формуються всі інші психофізичні процеси: пам'ять, мислення, уявлення, мова і мовлення, увага, емоційно-вольва сфера тощо. Отже, починаючи зі знайомства учнів з основними навчальними засобами мистецтва в процесі музичної та образотворчої діяльності, підготовки учнів до правильного сприймання творів мистецтва, розвитку емоційного відгуку на естетичні об'єкти, знайомство з його жанрами, розвитку пам'яті, формування основ художньої культури треба не забувати, що саме емоції впливають на сферу сприймання.

Позитивні емоції, які виявляються у посмішці, радості та оптимізмі покращують не лише психічний стан дитини, а й змінюють на краще фізичне самопочуття учнів. Сприймання учнів з особливими освітніми потребами представляє собою своєрідну систему, яка має певні особливості, які негативно впливають на можливості знайомства зі світом мистецтва та його пізнанням. Отже, щоб успішно навчати таких дітей потрібно змінити спосіб організації навчальної діяльності або за змістом навчальних завдань (рівень складності, обсягу, творчості) або за способом організації діяльності (самостійно чи за допомогою вчителя, асистента). Зміст програмового матеріалу розбивати на елементарні складові. А також надавати необхідні пояснення щодо будь-якої діяльності в процесі уроку.

Подана модель-таблиця складається з чотирьох колонок. Перша – це **«Категорії пізнавального розвитку дитини»**. **«Зміст навчального матеріалу»**, відображений у другій колонці таблиці, має залишатися для всіх категорій школярів з різним рівнем пізнавального розвитку незмінним і відповідати навчальним програмам загальноосвітніх навчальних закладів. Однак, якщо певні знання та вміння не засвоюються дитиною з особливими освітніми потребами, то це може послужити межею для використання спеціальних програм. Той об'єм знань, який ними передбачений є граничним у процесі застосування модифікацій.

В порадах вчителю та його асистенту на предметах художньо-естетичного циклу прописано, що відповідно до теми уроку відбувається адаптація або модифікація навчально-дидактичних матеріалів для засвоєння шкільної програми учнем. Асистент безпосередньо допомагає виконувати завдання дитині в індивідуальній роботі або в малих групах в процесі уроку. Отже, третя колонка **«Зміст роботи асистента вчителя»** містить зразки доступних завдань для засвоєння програмового матеріалу учнями з особливими освітніми потребами відповідно до основних параметрів рівня розвитку дитини. Важливою є робота щодо розвитку пізнавальної сфери

учнів. Без проведення спеціальної роботи для подолання труднощів в процесі сприймання музики, яка включає в себе активізацію психологічної готовності до слухання-сприймання музики; корекцію дотикового і полісенсорного сприймання – гра на музичних інструментах; збагачення досвіду музично-слухового сприймання; стимуляцію слухання музики тощо неможливо буде досягти успіху. Також подібна робота проводиться щодо інших параметрів розвитку дитини:

- пам'яті – стимуляція музикальної пам'яті; стимуляції довгострокової пам'яті; стимуляція слухової пам'яті; збагачення слухової пам'яті;
- уявлення – конкретизація слухових і зорових уявлень; уточнення уявлень про музичне та образотворче мистецтво та засоби його виразності; корекція музично-слухових, природно-звукових уявлень, шумів пересувних об'єктів, побутових шумів;
- мислення – стимуляція процесів пізнавальної діяльності (слухової та зорової уваги, мислення, пам'яті); формування асоціативного мислення, поєднуючи настрої у природі з настроями у музиці;
- мова і мовлення – корекція артикуляції; збагачення словникового запасу музичними та образотворчими термінами; стимуляція розвитку дикційно-співочого апарату і фонематичного слуху; стимуляція вимовних навичок; корекція співочого дихання; стимуляція інтересу до вокально-хорової діяльності;
- увага – організація слухово-зорової уваги;
- емоційно-вольова сфера – стимуляція емоційного відгуку на музику – в образно-ігровій діяльності; стимуляція емоційної сфери; активізація емоційних реакцій на музику.

Таким чином, врахування рівня пізнавального розвитку дитини з опорою на її сенсорний розвиток, відкриває доцільність корекційно-розвивальної роботи на предметах художньо-естетичного циклу.

Відповідно до навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами у четвертій колонці **«Оцінювання навчальних досягнень»** подано зразки контрольних завдань з метою визначення успішності навчання дитини та її подальшого розвитку.

2. Зміст роботи асистента вчителя на уроці музичного мистецтва.

1 клас

Категорії школярів з різним рівнем пізнавального розвитку	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних знань
1.	2.	3.	4.
<p>I категорія: учні з типовим рівнем пізнавального розвитку</p>	<p>За підручником «Музичне мистецтво» для 1 класу (автор О. Лобова)</p> <p>Навчальна програма з музичного мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ.</p> <p>Тема 1. Про що розповідає музика (16 год.) Правила співу та слухання музики. Особливості музичних звуків (високі й низькі, довгі та короткі, гучні й тихі). <i>Виконавська і творча</i></p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку слухового сприймання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • читання тексту вірша; • слухання дзвіночків різного звуковисотного ряду та розрізнення їх звучання; • слухання п'єси В. Косенка «Дощик»; • слухання української народної пісні «Ходить гарбуз по городу». <p><i>Робота з формування уваги і пам'яті:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • закріплення знань про правила співу; • вивчення жестів вчителя «увага-вдих-видих» за 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виконати диригентські команди «Увага! Вдих! Видих! (спів)». 2. Виконати вправу на дихання «Граємо на сопілочці». 3. Розспіватися на одному звуці, використовуючи різні склади. 4. Відтворити звучання дзвіночків власним голосом. 5. Визначити характер

	<p><u>діяльність</u> Виконання пісень різного емоційного змісту і характеру. Створення простих ритмічних супроводів до пісень і танців. Виконання пісень «у ролях» з елементами інсценування, прості елементи імпровізації: вокальної, ритмічної, пластичної.</p> <p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів <i>Учень має уявлення про:</i> музику як мистецтво, що розповідає про життя людей і навколишній світ мовою звуків; <i>розпізнає:</i> життєвий зміст музики; <i>уміє:</i> передавати у виконанні настрої і</p>	<p>сюжетним карткам; • закріплення виконання команд.</p> <p><i>Робота з розвитку мовлення та формування правильної вимови:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розучування літературного тексту української народної пісні «Ходить гарбуз по городу» та пояснення його змісту; • розучування музичного тексту пісні за фразами; • чітке промовляння слів; • вивчення складних слів. <p><i>Робота з формування мисленнєвих операцій уточнення та конкретизація знань:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • прослуховування програмових музичних творів; • визначення їх характеру, розуміння життєвого змісту (показ сюжетних картинок); • впізнавання та називання прослуханих музичних творів. <p><i>Робота щодо розвитку творчих здібностей:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • створення музично-ритмічного супроводу на барабані до п'єси В. Косенка «Дощик»; • створення власної пісеньки про дощик; • створення власного танцю «Дощик»; • виконання української народної пісні «Ходить гарбуз по городу» у ролях. 	музичного твору.
--	---	---	------------------

<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>характер музики; <i>називає:</i> інструментальні твори та пісні, що звучали у класі; <i>дотримується правил:</i> слухання музики та співу.</p> <p>Тема уроку: Щоби правильно співати...</p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку слухового сприймання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • додаткове прослуховування вірша; • уважне слухання та розрізнення звучання звуковисотних дзвіночків; • додаткове прослуховування української народної пісні «Ходить гарбуз по городу». <p><i>Робота щодо формування уваги та уміння зосереджуватися в процесі вивчення диригентських жестів; навички правильного дихання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розгляд карток з предметними малюнками щодо вивчення диригентських жестів (Увага! Вдих! Видих!); • вивчення вірша про правила співу (Раз – увага! Два – вдихаймо! Три – співати починаймо!); • виконання команд асистента відповідно до демонстрації карток. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Озвучити назви команд на картках з предметними малюнками щодо вивчення диригентських жестів. 2. Виконати фонопедичну вправу «Каблучки». 3. Виконати розспівку з ритмічним супроводом.
---	---	---	--

		<p><i>Робота щодо збагачення слухової пам'яті та досвіду музично-слухового сприймання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • уважне прослуховування п'єси В. Косенка «Дощик»; • за допомогою асистента визначення її характеру; • створення музично-ритмічного супроводу до п'єси. <p><i>Робота щодо розвитку мовлення та формування певних знань, умінь та навичок співу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • вивчення розспівки (Мі-ме-ма-мо-му; ді-де-да-до-ду); • додаткове прослуховування української народної пісні «Ходить гарбуз по городу»; • розучування тексту приспіву; • вимова окремих слів (за наслідуванням асистента, самостійно); • виконання правил співу за нагадуванням асистента. <p><i>Робота з формування мисленнєвих операцій уточнення та конкретизація знань:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • повторне прослуховування програмових музичних творів; • обговорення їх характеру, розуміння життєвого змісту; 	
--	--	--	--

		<ul style="list-style-type: none"> • впізнавання прослуханих музичних творів. <p><i>Робота щодо розвитку творчих здібностей:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • за підтримки асистента придумати супровід на барабані до п'єси В. Косенка «Дощик»; • за підтримки асистента придумати пісеньку дощика; • за підтримки асистента придумати танець дощика; • за підтримки асистента вивчити та виконати роль в українській народній пісні «Ходить гарбуз по городу». 	
<p>III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку</p>		<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота щодо збагачення досвіду музично-слухового сприймання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • перегляд фрагментів мультфільму «Ходить гарбуз по городу»; • за допомогою асистента визначення основних героїв та їх ролей. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Показати картки з образними поясненнями-малюнками «Увага! Вдих! Видих! (спів)». 2. Розрізнити на слух звучання дзвіночків різного звуковисотного ряду. 3. Виконати розспівку на одному звуці.

		<p><i>Робота щодо формування навички правильного дихання; певних знань, умінь та навичок співу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • виконання вправи на дихання «Вдихаємо аромат троянди»; • виконання музичної зарядки; • додаткове прослуховування української народної пісні «Ходить гарбуз по городу»; • розучування приспіву української народної пісні «Ходить гарбуз по городу»; • вимова окремих слів (за наслідуванням асистента, самостійно). <p><i>Робота щодо розвитку мовлення та збагачення словникового запасу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • виконання фонопедичної вправи «Мишка» (пі-пі повторити декілька разів); • запам'ятовування нових слів; • використання їх у власному мовленні. <p><i>Робота щодо формування знань та уявлення про українську народну пісню, образного мислення та творчої активності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розгляд сюжетних малюнків до української народної пісні «Ходить гарбуз по городу»; • слухання української народної пісні «Ходить гарбуз по городу»; • за допомогою асистента вивчення слів своєї ролі 	
--	--	---	--

		або приспіву; <ul style="list-style-type: none"> • виконання ролі в інсценізації за підтримки асистента. 	
--	--	--	--

2 клас

Категорії школярів з різним рівнем пізнавального розвитку	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних знань
1.	2.	3.	4.
I категорія: учні з типовим рівнем пізнавального розвитку	За підручником «Музичне мистецтво» для 2 класу (автор О. Лобова) Навчальна програма з музичного мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ. Тема 2. Виразальне та зображальне в музиці (8 год.) Вираження музикою внутрішнього світу людини (її характеру,	Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей. <i>Робота зі збагачення словникового запасу учнів.</i> Прослуховування музичних творів, в яких виражено характер людини. На прикладі п'єси Д. Кабалевського «Три подружки» назвати основні характеристики для кожної дівчинки: <ul style="list-style-type: none"> • бадьора; • весела; 	1. Розкласти картки з відповідними словами до двох конвертів «Музика виражає» і «Музика зображує». 2. Описати вербально характер музичного твору. 3. Впізнати музичний твір за

	<p>настроїв, почуттів, думок).</p> <p>Зображення музикою різноманітних рухів, певних життєвих подій, картин природи, звукових сигналів тощо.</p> <p><u>Виконавська і творча діяльність</u></p> <p>Виконання пісень різного емоційного змісту і характеру.</p> <p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів</p> <p><i>Учень має уявлення про:</i></p> <p>основні типи музики; <i>спостерігає:</i></p> <p>за змінами настрою і характеру в творі; <i>розрізняє на слух:</i></p> <p>різновиди маршів, пісень і танців; <i>розуміє:</i></p> <p>зміст музичних творів, які звучали у класі;</p>	<ul style="list-style-type: none"> • загадкова; • зла; • енергійна; • ніжна; • легка; • лагідний; • сердита; • спокійна; • сумна; • похмура; • повітряна; • радісна. • тужлива; • таємнича; • танцювальна; • швидка. <p><i>Робота щодо розвитку уваги в процесі слухового сприймання музичного твору та формування асоціативного мислення.</i></p> <p>Прослуховування музичних творів, в яких зображено картини природи (М. Римський-Корсаков, «Політ джмеля» з опери «Казка про царя Салтана»; Е. Гріг, «Ранок» із сюїти «Пер Гюнт»; В. Косенко, «Дощик»):</p> <ul style="list-style-type: none"> • добрати відповідні зображення до музичних творів; 	<p>його уривком.</p>
--	---	---	----------------------

	<p><i>уміє:</i> визначати настрій і характер музичних творів різних типів; виражати характер і настрої музики в пластичних рухах; <i>дотримується правил:</i> поведінки у класі; слухання музики, співу.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • назвати характер мелодії (бадьорий, маршовий, спокійний), темп (швидкий, помірний, повільний), ритм (чіткий, слабкий), динамічні відтінки (гучно, тихо), висоту звучання (високо, низько). <p><i>Робота з формування емоційно-образного уявлення. Музикотерапія (рухова драматизація під музику):</i> 1. Ш.СЕН-САНС, Зоологічна фантазія «Карнавал тварин», «Лебідь».</p>	
<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>Тема уроку: Музика виражає і зображує.</p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку слухової уваги.</i> Прослуховування музичних творів, в яких виражено характер людини. На прикладі п'єси Д. Кабалевського «Три подружки» продемонструвати характер кожної дівчинки:</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. весела; 3. сумна; 4. тужлива. <p><i>Робота щодо збагачення слухової пам'яті.</i></p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Добрати картки з відповідними зображеннями настрою людини або явищ природи до двох конвертів «Музика виражає» і «Музика зображує». 2. Впізнати музичний твір за вступом.

		<p>Прослуховування музичних творів, в яких зображено картини природи (<i>М. Римський-Корсаков, «Політ джмеля» з опери «Казка про царя Салтана»; В. Косенко, «Дощик»</i>):</p> <ul style="list-style-type: none"> • добрати відповідні зображення до музичних творів; • визначити характер мелодії (бадьорий, маршовий, спокійний), темп (швидкий, помірний, повільний), ритм (чіткий, слабкий), динамічні відтінки (гучно, тихо), висоту звучання (високо, низько); • зобразити на малюнку будь-яку з прослуханих картину природи. <p><i>Робота з формування емоційно-образного уявлення. Музикотерапія (музикомалювання):</i> 1. Ф. ШОПЕН, Прелюдія № 1, «Крапля дощу».</p>	
<p>III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку</p>		<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку сприймання музики.</i> Прослуховування музичних творів, в яких</p>	<p>1. Показати картки, де музика виражає настрій людини (зображення людини), а де зображує явище природи. 3. Порухатися під музику.</p>

		<p>виражено характер людини. На прикладі п'єси Д.Кабалевського «Три подружки» вибрати картку, на якій зображено настрій кожної дівчинки:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. весела; 2. сумна; 3. тужлива. <p><i>Робота з розвитку слухової уваги та зосередженості в процесі пластичного інтонування.</i></p> <p>Прослуховування музичних творів, в яких зображено картини природи (М. Римський-Корсаков, «Політ джмеля» з опери «Казка про царя Салтана»):</p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути зображення до музичного твору; • передати дзижчання джмеля. <p><i>Робота з формування емоційно-образного уявлення. Музикотерапія (рецептивне сприймання музики):</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Р. ШУМАН, Сцени з дитинства, оп. 15. 	
--	--	--	--

3 клас

Категорії школярів з різним рівнем	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних
------------------------------------	-----------------------------	--------------------------------	-----------------------

пізнавального розвитку			знань
1.	2.	3.	4.
<p>I категорія: учні з типовим рівнем пізнавального розвитку</p>	<p>За підручником «Музичне мистецтво» для 3 класу (автор О. Лобова)</p> <p>Навчальна програма з музичного мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ. Тема 2. Інтоніяція (8 год.) Мелодія як інтонаційно-сміслова побудова. <u>Виконавська і творча діяльність</u> Виконання пісень різного змісту і характеру. Пластичне інтонуювання і виконання ритмічно-танцювальних рухів. Створення темброво-ритмічних супроводів до пісень і танців.</p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота щодо формування основ національної свідомості.</i> Музикотерапія (рецептивне сприймання музики): 1. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш».</p> <p><i>Робота з формування позитивного настрою.</i> Музикотерапія (рухова релаксація та злиття з ритмом музики):</p> <ul style="list-style-type: none"> • прослухати: Е. ГРІГ, Сюїта «Пер Гюнт», «Ранок» і А. РУБІНШТЕЙН, Мелодія; • передати пластичними рухами характер мелодій; • визначити характер прослуханої мелодії (весела, чітка, енергійна, бадьора, ритмічна, ніжна, пластична, динамічна, наспівна, плавна, повільна, співуча, сумна, швидка тощо); <p><i>Робота щодо формування творчості та зняття</i></p>	<p>1. Впізнати «Весняну пісню» Ф. Мендельсона і описати її характер (весела, чітка, енергійна, бадьора, ритмічна, ніжна, пластична, динамічна, наспівна, плавна, повільна, співуча, сумна, швидка тощо).</p> <p>2. Рухатися відповідно до темпу музики.</p> <p>3. Проспівати інтонаційно чисто мелодію пісні.</p>

	<p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів <i>Учень має уявлення про:</i> мелодію як інтонаційно-сміслову утворення; <i>вміє:</i> виділяти в мелодії «зерно»-інтонацію; <i>називає:</i> музичні твори, що звучали у класі, та їх авторів; <i>висловлює:</i> власне ставлення до змісту музичних творів; <i>виразно виконує:</i> пісні, дотримуючись основних правил співу; <i>користується:</i> музичною термінологією (у межах програмового матеріалу); <i>дотримується правил:</i> поведінки у класі, на</p>	<p><i>напруги.</i> Музикотерапія (музикомалювання):</p> <ul style="list-style-type: none"> передати характер мелодії на аркуші паперу різними кольорами в процесі слухання К. ДЕБЮСІ, «Мрії». 	
<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p><i>вміє:</i> виділяти в мелодії «зерно»-інтонацію; <i>називає:</i> музичні твори, що звучали у класі, та їх авторів; <i>висловлює:</i> власне ставлення до змісту музичних творів; <i>виразно виконує:</i> пісні, дотримуючись основних правил співу; <i>користується:</i> музичною термінологією (у межах програмового матеріалу); <i>дотримується правил:</i> поведінки у класі, на</p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота щодо формування основ національної свідомості.</i> Музикотерапія (рецептивне сприймання музики): 1. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш».</p> <p><i>Робота з розвитку мовленнєвої активності.</i> Музикотерапія (ритмічна декламація, рухова релаксація та злиття з ритмом музики):</p> <ul style="list-style-type: none"> прослухати українські народні пісні «Вийди, вийди, сонечко» (обр. Л.Ревуцький); «Зайчику, зайчику» (обр. Я.Степовий); «Мак» (обр. Я.Степовий); передати ритмічними рухами характер мелодій; визначити характер прослуханої мелодії (весела, чітка, енергійна, бадьора, ритмічна, ніжна, 	<p>1. Проплескати ритм української народної пісні «Комарик». 2. Повторити скоромовку «Бабин біб розцвів у дощ, Буде бабі біб у борщ».</p>

	концерті, в театрі; слухання музики, співу.	пластична, динамічна, наспівна, плавна, повільна, співуча, сумна, швидка тощо).	
<p>III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>Тема уроку: Мелодія – основа пісні.</p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота щодо формування основ національної свідомості. Музикотерапія (рецептивне сприймання музики):</i> 1. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш».</p> <p><i>Робота з формування глибокої релаксації.</i> Музикотерапія (дихальні та гімнастичні вправи під музику):</p> <ul style="list-style-type: none"> • прослухати мелодію К. Глюка із опери «Орфей і Еврідіка»; • передати пластичними рухами характер мелодій; • визначити характер прослуханої мелодії (весела, чітка, енергійна, бадьора, ритмічна, ніжна, пластична, динамічна, наспівна, плавна, повільна, співуча, сумна, швидка тощо). <p><i>Робота щодо формування основ національної</i></p>	<p>1. Передати пластичними рухами характер української народної пісні «Ой, ходять сон коло вікон».</p> <p>2. Назвати характер мелодії.</p>

		свідомості. Музикотерапія (рецептивне сприймання музики): 1. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш».	
--	--	--	--

4 клас

Категорії школярів з різним рівнем пізнавального розвитку	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних знань
1.	2.	3.	4.
I категорія: учні з типовим рівнем пізнавального розвитку	За підручником «Музичне мистецтво» для 4 класу (автор О. Лобова) Навчальна програма з музичного мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ. <i>Тема 1. Музика мого народу (16 год.).</i> Колискова пісня. Дитячий фольклор (дражнили, лічилки, забавлянки).	Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей. <i>Робота з розвитку вміння за суттєвими ознаками визначати жанровий твір:</i> <ul style="list-style-type: none"> • прослухати українські народні пісні «Ой, ходить сон коло вікон», «Грицю, Грицю, до роботи», «Щедрик», «Подольночка»; • порівняти тексти пісень, засоби музичної виразності тощо; • розглянути картки з назвами жанрів українських 	1. Розпізнати колискову серед різних українських народних пісень. 2. Назвати музичні твори, які прослухали. 3. Розрізнити народну музику від класичної.

	<p>Календарно-обрядові пісні: жниварські пісні (зажинкові, власне жниварські, обжинкові), колядки і щедрівки, їх особливості. Жартівливі й жартівливо-танцювальні пісні, коломийки. Ліричні пісні. Основні поняття і терміни: <i>календарно-обрядова пісня, колядка, щедрівка, жартівливо-танцювальна пісня, коломийка, історична пісня, дума, лірична пісня.</i></p> <p><u>Виконавська і творча діяльність</u></p> <p>Виконання пісень різного змісту і характеру. Пластичне інтонування і виконання ритмічно-танцювальних рухів. Створення темброво-ритмічних супроводів до пісень і</p>	<p>пісень (колискова, жартівливо-танцювальна, колядка-щедрівки, веснянка);</p> <ul style="list-style-type: none"> • добрати фото або малюнок, на якому демонструється певний жанр; • добрати відповідну картку до пісні певного жанру. <p>Таким чином, візуальний образ того чи іншого музичного жанру краще запам'ятовується і, звісно, потім впізнається з поміж інших.</p> <p><i>Робота щодо формування основ національної свідомості. Музикотерапія:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • переглянути сюжетні малюнки; • прослухати українські народні пісні «Ой на горі та й жєнці жнуть», Повішу я колисочку», «Ой ходить сон коло вікон»; «Щедрик», В.Леонтович, а також українські народні танці, «Картопля»; «Козачок»; «Гречаники»; • визначити жанрову належність музичного твору; • передати рухами характер мелодій; • визначити характер прослуханої мелодії (весела, чітка, енергійна, бадьора, ритмічна, ніжна, пластична, динамічна, наспівна, плавна, повільна, співуча, сумна, швидка тощо). <p><i>Робота щодо формування основ національної свідомості. Музикотерапія (рецептивне</i></p>	
--	--	--	--

	танців. Виконання пісень із підголосками. Театралізація дитячих	сприймання музики): 1. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш».	
<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>музичних розваг (дражнілок, лічилок, забавлянок).</p> <p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів <i>Учень має уявлення про:</i> зв'язок музики з життям народу; джерела і традиції української народної музичної творчості; найхарактерніші риси української народної музики; колискові пісні й дитячий фольклор; календарно-обрядові пісні; жартівливі й жартівливо-танцювальні пісні, коломийки; історичні та ліричні</p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку ритмодекламації:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • слухати українські народні пісні «Вийди, вийди, сонечко» (обр. Л. Ревуцький); «Зайчику, зайчику» (обр. Я. Степовий); «Мак» (обр. Я. Степовий); • читати скоромовки для дітей; • співати дитячі розспівки; • повторювати промовляння; • відтворити ритмічний малюнок; • вести ритмомелодичні діалоги (запитання- відповідь). <p>Здатність зачувати й відтворювати мовленнєвий матеріал за допомогою асистента поступово підвищується, відбуваються якісні зміни у процесах впізнавання. З часом підвищується точність вимови та впізнавання вивчених об'єктів.</p> <p><i>Робота щодо формування основ національної</i></p>	<p>1. Проплескати ритм української народної пісні «Гарний танець гопачок».</p> <p>2. Прочитати скоромовку: «Сів шпак на шпаківню, Заспівав шпак півню: «Ти не вмієш так, як я, Я не вмію так, як ти».</p> <p>3. Впізнати народну пісню за мелодією.</p>

	<p>пісні; <i>називає:</i> музичні твори, що звучали у класі, та їх авторів; <i>обґрунтовує:</i> належність пісні до народної, <i>висловлює:</i> власне ставлення до змісту музичних творів; <i>вміє:</i> оцінювати спів власний та однокласників; <i>виразно виконує:</i></p>	<p><i>свідомості.</i> Музикотерапія (рухова релаксація та злиття з ритмом музики):</p> <ul style="list-style-type: none"> • прослухати українську народну колискову «Ой ходить сон коло вікон»; • передати пластичними рухами характер мелодії; • назвати характер прослуханої мелодії (весела, чітка, енергійна, бадьора, ритмічна, ніжна, пластична, динамічна, наспівна, плавна, повільна, співуча, сумна, швидка тощо). <p><i>Робота щодо формування основ національної свідомості.</i> Музикотерапія (рецептивне сприймання музики): 1. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш».</p>	
<p>III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>пісні, дотримуючись основних правил співу; <i>користується:</i> музичною термінологією (у межах програмового матеріалу); <i>дотримується правил:</i> поведінки у класі, на концерті, в театрі; слухання музики, співу.</p> <p>Тема уроку: Пісні рідного краю.</p>	<p>Обладнання: ТЗН, музичний інструмент, фонохрестоматія, набір карток з предметними малюнками та сюжетними малюнками. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з регулювання інтонаційної виразності мовлення та сили голосу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • повторити слова української народної пісні «Хто, хто Миколая любить» з різною інтонацією (радісно, сумно тощо); 	<p>1. Передати пластичними рухами характер української народної пісні «Ой, ходить сон коло вікон». 2. Проспівати інтонаційно чисто.</p>

		<ul style="list-style-type: none">• відтворити пісню з різною силою голосу (голосно, тихо тощо). <p><i>Робота щодо формування релаксації.</i> Музикотерапія (психоемоційна та соматична релаксація):</p> <ul style="list-style-type: none">• прослухати українські народні колискові «Котику сіренький»; «Повішу я колисочку», «Ой ходить сон коло вікон» (на вибір). <p><i>Робота щодо формування основ національної свідомості.</i> Музикотерапія (рецептивне сприймання музики):</p> <ol style="list-style-type: none">1. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш».	
--	--	---	--

3. Зміст роботи асистента вчителя на уроці образотворчого мистецтва

1 клас

Категорії школярів з різним рівнем пізнавального розвитку	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних знань
1.	2.	3.	4.
<p>I категорія: учні з типовим рівнем пізнавального розвитку</p>	<p>За підручником «Образотворче мистецтво» для 1 класу (автори О. Калініченко, В. Сергієнко).</p> <p>Навчальна програма з образотворчого мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ.</p> <p>Тема 5. Стилізування й орнаментальне оздоблення форм у декоративно-прикладному мистецтві (4 години).</p> <p>Створення декоративного образу із суцільного шматка пластиліну. Елементар-</p>	<p>Матеріали(на вибір): пластилін (глина), білий чи кольоровий папір, стека, гуаш, пензлі, альбом з шаблонами тощо. Зоровий ряд: народні іграшки. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з формування моральних почуттів і якостей:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути народні іграшки з глини (свищики-птахи) з різних регіонів України; • послухати як звучать різні свищики; • вибрати один для зразка (свищик у вигляді пташки); • використовуючи пластилін або глину, сформуєте іграшку; • добрати кольори й розфарбувати іграшку 	<p>1. Спробуй вигадати і створити власну народну іграшку з пластиліну. 2. Зліпи пташку.</p>

	<p>на узгодженість об'ємної форми та декору.</p> <p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів <i>Учень виявляє й елементарно висловлює (за допомогою вчителя):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • своє емоційно-ціннісне 	<p>гуашшю одного кольору;</p> <ul style="list-style-type: none"> • прикрасити іграшку декором. <p><i>Робота з формування емоційно-образних уявлень.</i> Музикотерапія (музикомалювання): Ж. РАМО, «Перегомін птахів»; М. МУСОРГСКИЙ, Малюнки з виставки, «Балет пташенят»; П. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Дитячий альбом, «Пісня жайворона».</p>	
<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>ставлення до естетичного в навколишньому світі та творах мистецтва, використовуючи при цьому засвоєні художні терміни й поняття; <i>намагається:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • виконувати об'ємні зображення із суцільного шматка пластичного матеріалу та прикрашати їх декором; • раціонально організувати робоче місце; <p><i>дотримується:</i></p>	<p>Матеріали (на вибір): пластилін (глина), білий чи кольоровий папір, стека, гуаш, пензлі, альбом з шаблонами тощо. Зоровий ряд: народні іграшки. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з формування знань про різні види народної іграшки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути глиняні вироби; • розглянути дерев'яні іграшки; • послухати звучання свищика і сопілки; • розглянути народні іграшки на малюнках; • назвати іграшку і розпізнати матеріал. 	<p>1. Визначити матеріал народної іграшки. 2. Назвати відомі народні іграшки.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • правил безпечного користування художніми матеріалами та інструментами; <i>володіє:</i> • елементарними навичками роботи в колективі. 	<p><i>Робота з формування емоційно-образних уявлень. Музикотерапія (музикомалювання):</i> Ш. СЕН-САНС, Зоологічна фантазія «Карнавал тварин», «Лебідь»; П. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Балет «Лебедине озеро», «Танець маленьких лебедів».</p>	
<p>III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>Тема уроку: Народні іграшки.</p>	<p>Матеріали <i>(на вибір):</i> пластилін (глина), білий чи кольоровий папір, стека, гуаш, пензлі, альбом з шаблонами тощо. Зоровий ряд: косівські, опішнянські іграшки. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота щодо формування уявлень про народну іграшку:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути косівські й опішнянські іграшки; • вибрати одну для зразка (свищик у вигляді пташки, коника, півника тощо); • використовуючи пластилін або глину, сформувати іграшку; • добрати кольори й розфарбувати іграшку. <p><i>Робота з формування емоційно-образних уявлень. Музикотерапія (музикомалювання):</i> П. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Дитячий альбом, «Пісня</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розмалювати народну іграшку. 2. Розрізнити народну іграшку від інших іграшок.

		жайворона»; П. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Дитячий альбом, «Гра в конячки».	
--	--	---	--

2 клас

Категорії школярів з різним рівнем пізнавального розвитку	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних знань
1.	2.	3.	4.
<p>I категорія: учні з типовим рівнем пізнавального розвитку</p>	<p>За підручником «Образотворче мистецтво» для 2 класу (автори О. Калініченко, В. Сергієнко).</p> <p>Навчальна програма з образотворчого мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ. Тема 1. Мова графіки та живопису (8 годин) Колір — головний засіб виразності живопису. Передача багатства</p>	<p>Матеріали (на вибір): гуаш, акварель, пензлі різних розмірів, палітра, баночка з водою, серветки, роздатковий матеріал. Зоровий ряд: картки із зображенням репродукцій натюрмортів. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з формування уваги і мовлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> розглянути репродукції натюрмортів; описати за допомогою опорних карток (зображення ока – описати колір, форму, розмір; носа – визначити запах; руки – 	<p>1. Продемонструвати послідовність виконання в техніці живопис. 2. Намалювати яблуко.</p>

	<p>кольорів та відтінків у роботі з натури.</p> <p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів <i>Учень милується, намагається виразити емоційне ставлення (образотворчими та мовленнєвими засобами, мімікою) до:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • багатства форм і барв в навколишньому світі та творах мистецтва, 	<p>характеристика на дотик; губ – визначити смак).</p> <p><i>Робота з формування знань, умінь та навичок необхідних для виконання практичних дій.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розміщення шаблону яблука, груші, сливи тощо, їх обведення; • створення композиції натюрморт (розфарбовування, вирізання і прикріплення на іншому папері). <p><i>Робота щодо активізації творчих здібностей.</i> Музикотерапія (музикомалювання):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. А. ЛЯДОВ, Бірюлька № 1. 2. М. СКОРИК, П'єса «Гуцульський танець». 	
<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>їхнього гармонійного поєднання; <i>користується назвами:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • елементарних графічних і живописних матеріалів та інструментів; • основних і похідних кольорів та їхніх відтінків; <p><i>має уявлення про:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • хроматичні та ахроматичні кольори; 	<p>Матеріали (<i>на вибір</i>): гуаш, акварель, пензлі різних розмірів, палітра, баночка з водою, серветки, роздатковий матеріал. Зоровий ряд: картки із зображенням репродукцій натюрмортів. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з формування емоційно-естетичного сприймання.</i></p>	<p>1. Знайти серед різних репродукцій натюрморт.</p>

	<p><i>уміє:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • передавати прості за характером силуетні форми і поверхні предметів та об'єктів живої природи кольором, різнохарактерними лініями, штрихами, крапками, плямою; • отримувати похідні кольори та їхні відтінки; • раціонально 	<p>Малювання з натури живописного яблука (натюрморт):</p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути репродукції натюрмортів; • вибрати кольори для малювання; • поетапне виконання завдань асистента. <p><i>Робота з формування основ національної свідомості . Музикотерапія (музикомалювання):</i></p> <p>1. Віночок українських мелодій на старосвітській бандурі.</p>	
<p>III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>організувати й прибирати робоче місце; <i>дотримується:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • правил безпечного користування художніми матеріалами та інструментами. <p>Тема уроку: Живописне яблуко.</p>	<p>Матеріали (<i>на вибір</i>): гуаш, акварель, пензлі різних розмірів, палітра, баночка з водою, серветки, роздатковий матеріал. Зоровий ряд: картки із зображенням репродукцій натюрмортів. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку інтересу до художньо-творчої діяльності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути репродукції натюрмортів; • виконати замальовку «Живописне яблучко». <p><i>Робота з формування вміння розпізнавати</i></p>	<p>1. Визначити матеріал для малювання натюрморта.</p>

		<p><i>кольори.</i> Малювання яскравого образу на шаблоні яблука:</p> <ul style="list-style-type: none"> • заповнити аркуш паперу одним яскравим кольором – жовтим; • додати червоний; • змішати кольори. <p><i>Робота щодо активізації творчих здібностей.</i> Музикотерапія (музикомалювання): 1. М.РАВЕЛЬ, Сюїта «Матінка-гусиня», «Чарівний сад».</p>	
--	--	---	--

3 клас

Категорії школярів з різним рівнем пізнавального розвитку	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних знань
1.	2.	3.	4.
I категорія: учні з типовим рівнем пізнавального розвитку	За підручником «Образотворче мистецтво» для 3 класу (автори О. Калініченко, В. Сергієнко).	Матеріали (на вибір): олівці прості та кольорові, гумка, гуаш, акварель, пензлі різних розмірів, палітра, баночка з водою, серветки, роздатковий матеріал. Зоровий ряд: репродукції картин художників.	1. Намалювати свій портрет. 2. Визначити матеріал для малювання

	<p>Навчальна програма з образотворчого мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ.</p> <p>Тема 3. В гостях у художників: пейзажиста, анімаліста, портретиста, майстра натюрморту (9 годин)</p> <p>Ознайомлення з основними жанрами образотворчого мистецтва (на пропедевтичному рівні).</p> <p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів</p> <p><i>Учень виражає емоційне ставлення (образотворчими та мовленнєвими засобами, мімікою) до:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • різних за жанрами творів образотворчого мистецтва, застосовуючи найпростіші 	<p>Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку аналітико-синтетичного сприймання.</i></p> <p>Вправа на розрізнення основних жанрів образотворчого мистецтва:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути репродукції портрету, пейзажу і натюрморту та анімалістичного жанру; • обрати матеріали для малювання графічного портрету (олівець, гумка тощо); • обрати матеріали для створення пейзажу (олівці, фломастери тощо); • обрати матеріали для малювання натюрморту (олівці, фарби тощо). <p><i>Робота щодо стимуляція емоційно-образних уявлень. Музикотерапія (рецептивне сприймання музики):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • прослухати музичні твори, розглядаючи ілюстрації; • добрати до певного жанру музичний твір (портрет – К. ДЕБЮСІ, Прелюдія № 8 «Дівчина з волоссям кольору льону»; пейзаж – П. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Пори року, «Пролісок»; натюрморт – М. РАВЕЛЬ, Сюїта 	<p>портрета.</p>
--	---	--	------------------

	<p>поняття та терміни; знає:</p> <ul style="list-style-type: none"> • основні жанри образотворчого мистецтва: пейзаж (краєвид), портрет, натюрморт, анімалістичний жанр; 	<p>«Матінка-гусиня», «Чарівний сад». анімалістичний жанр – Ш. СЕН-САНС, Зоологічна фантазія «Карнавал тварин», «Акваріум»).</p>	
<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального розвитку</p>	<p>уміє (за допомогою вчителя):</p> <ul style="list-style-type: none"> • класифікувати твори мистецтва за жанрами; <p>володіє:</p> <ul style="list-style-type: none"> • умінням раціонально організувати робоче місце; <i>дотримується:</i> • правил безпечного користування художніми матеріалами та інструментами. <p>Тема уроку: Жанри образотворчого мистецтва.</p>	<p>Матеріали (<i>на вибір</i>): олівці прості та кольорові, гумка, гуаш, акварель, пензлі різних розмірів, палітра, баночка з водою, серветки, роздатковий матеріал. Зоровий ряд: репродукції картин художників. Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку мовленнєвої діяльності:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути репродукції портрету, пейзажу і натюрморту та анімалістичного жанру; • вивчити віршики про жанри образотворчого мистецтва. Наприклад, Натюрморт, портрет, пейзаж – Починаєм відлік наш. Яблучко, тарілка, торт – На картині – натюрморт. Озеро, дуби, шалаш – Ми малюємо пейзаж. Ось Франко – такий сюжет, Називається портрет. 	<p>1. Знайти серед репродукцій натюрморт. 2. Розказати віршик про натюрморт.</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • визначити на репродукціях певний жанр. <p><i>Робота щодо стимуляція емоційно-образних уявлень. Музикотерапія (рецептивне сприймання музики). Прослухати музичні твори розглядаючи ілюстрації (портрет – К. ДЕБЮСІ, Прелюдія № 8 «Дівчина з волоссям кольору льону»;</i> пейзаж – П. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Пори року, «Пролісок»; натюрморт – М.РАВЕЛЬ, Сюїта «Матінка-гусиня», «Чарівний сад».</p> <p>аніمالістичний жанр – Ш.СЕН-САНС, Зоологічна фантазія «Карнавал тварин», «Акваріум»).</p>	
<p>III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку</p>		<p>Матеріали (<i>на вибір</i>): олівці прості та кольорові, гумка, гуаш, акварель, пензлі різних розмірів, палітра, баночка з водою, серветки, роздатковий матеріал.</p> <p>Зоровий ряд: репродукції картин художників.</p> <p>Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з формування уявлень про жанри образотворчого мистецтва і розвиток дрібної моторики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути репродукції портрету, пейзажу і 	<p>1. Вибрати матеріал для малювання натюрморту.</p>

		<p>натюрморту та анімалістичного жанру різних художників;</p> <ul style="list-style-type: none"> • прочитати вірш про маму; • намалювати портрет мами. <p><i>Робота щодо стимуляція емоційно-образних уявлень. Музикотерапія (рецептивне сприймання музики). Прослухати музичні твори розглядаючи ілюстрації (портрет – К. ДЕБЮСІ, Прелюдія № 8 «Дівчина з волоссям кольору льону»); пейзаж – П. ЧАЙКОВСЬКИЙ, Пори року, «Пролісок»; натюрморт – М.РАВЕЛЬ, Сюїта «Матінка-гусиня», «Чарівний сад». анімалістичний жанр – Ш.СЕН-САНС, Зоологічна фантазія «Карнавал тварин», «Акваріум»).</i></p>	
--	--	--	--

4 клас

Категорії школярів з різним рівнем пізнавального розвитку	Зміст навчального матеріалу	Зміст роботи асистента вчителя	Оцінювання навчальних знань
1.	2.	3.	4.
I категорія: учні з типовим	За підручником «Образотворче мистецтво»	Матеріали (на вибір): аркуш картону, копіювальний папір, пластикова паличка для	1. Назвати порядок виконання роботи.

<p>рівнем пізнавального розвитку</p>	<p>для 4 класу (автор Л. Любарська).</p> <p>Навчальна програма з образотворчого мистецтва для 1- 4 класів ЗНЗ. <i>Тема 1. Художній образ у графіці, живописі та скульптурі (8 годин)</i> Незвичайні матеріали художника-скульптора. Створення казкового образу з природних матеріалів.</p> <p>Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів <i>Учень милується і виявляє емоційне ставлення (образотворчими та мовленнєвими засобами):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • емоційне ставлення до краси в природі та в мистецтві; • прагнення до власної художньо-творчої праці; 	<p>роботи з пластиліном, олівець, пензлик для клею, клей ПВА, фарби гуаш або акрил, пензлик для фарби, фарбована манка 5-6 кольорів.</p> <p>Зоровий ряд: малюнки із зображенням, зразок виробу.</p> <p>Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку творчих здібностей.</i> Аплікація з манної крупи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ознайомитися з поданими малюнками; • вибрати найбільш вподобаний малюнок; • перекласти його на картон, використовуючи копіювальну папір; • нанести клей по контуру малюнка; • відразу насипати манку потрібного кольору; • зайву манку зсипати в ємність, акуратно згинаючи картон; • пластиковій паличкою підрівняти контур малюнка, знімаючи зайву манку з клеєм не допускаючи висихання; • нанести клей на внутрішню частину рисунка; заповнити манкою потрібного кольору; зайву манку також зсипати в ємність; дати клею висохнути; 	<p>2. Виготовити аплікацію з манної крупи за шаблоном.</p>
--------------------------------------	---	---	--

	<p>висловлює судження про:</p> <ul style="list-style-type: none"> художній образ в мистецтві; вживає (за допомогою учителя): у спілкуванні з приводу мистецтва спеціальну термінологію (контраст, нюанс, фактура тощо); має уявлення про: основні засоби виразності графіки (лінія, штрих, крапка, пляма), живопису (колір), скульптури (об'єм, фактура); називає: види скульптури (кругла, рельєф); 1-2 прізвища відомих українських і зарубіжних художників-графіків, живописців та скульпторів (1-2 їхні твори); 	<ul style="list-style-type: none"> наступний контрастний шар манки в потрібних місцях за ескізом можна наносити після повного висихання першого нанесеного шару; якщо для більш рельєфного вираження ідеї потрібно використовувати третій шар, час висихання збільшується в два рази; після висихання нанести на аплікацію необхідні акцентні лінії (для більш яскравого зорового сприйняття зображення), тонким пензликом фарбою «гуаш» або «акрил». <p><i>Робота щодо закладення основ національної свідомості. Музикотерапія:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> К. МЯСКОВ, Концертний етюд. М. БЕРЕЗОВСЬКИЙ, Молитва «Отче наш». <p><i>Робота щодо стимуляції емоційної сфери</i></p> <p>Музикотерапія в процесі навчально-практичної діяльності:</p> <ol style="list-style-type: none"> М. СКОРИК, Мелодія. 	
<p>II категорія: учні з незначним зниженням пізнавального</p>	<p>спостерігає та порівнює:</p> <ul style="list-style-type: none"> різницю між круглою скульптурою та рельєфом; між скульптурним 	<p>Матеріали (на вибір): картон, ножиці, клей із муки, різноманітне насіння, трава-осока.</p> <p>Наочність: обереги, інструкційні картки, ілюстрації з книг та журналів.</p> <p>Для дітей з порушеннями зору зазначені</p>	<p>1. Назвати обереги українського народу (підкови, вінички, дідух, прикраси,</p>

розвитку	<p>зображенням і живописним (графічним); аналізує й інтерпретує (на елементарному рівні та за підтримки вчителя):</p> <ul style="list-style-type: none"> • твори живопису, графіки, скульптури; <p><i>уміє:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • створювати виразні художні образи на площині за допомогою графічних та живописних матеріалів; • змішувати фарби на палітрі, досягаючи необхідних відтінків кольору; • створювати художній образ в об'ємі конструктивним чи пластичним способом ліплення; <p>дотримується правил: техніки безпеки при роботі з різними художніми матеріалами та інструментами.</p> <p>Тема уроку:</p>	<p>переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з формування національної свідомості.</i> Створення оберегу-віничка:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути зразки оберегів; • вивчити значення тих чи інших рослин, плодів тощо. Наприклад, часник, перець, вироби із солоного тіста відганяють від оселі нечисту силу, біду і нещастя, підтримують здоров'я; колоски пшениці та жита символізують достаток, хліб – добробут; гречка – силу, теплоту подружніх стосунків, оберігає від зради; кукурудза – взаєморозуміння, благополуччя, єдність і згоду в сім'ї; пшоно – багатство у сім'ї; горох – міцне здоров'я; льон – материнська любов та вірність; насіння соняшника – символізує дітей у домі, тепло, радість, добро; мак оберігає від поганого ока; квасоля – початок родоводу і його продовження; мішок символізує багатство; полотно – щастя в домі; ложка – достаток у домі, годувальниця сім'ї; любисток – вірність; безсмертник – довголіття; трав'яний віночок – удачу. • виготовити оберег-віничок за допомогою асистента. 	<p>вишиванки, мереживо, плетені речі, вогонь, паляниця, ляльки-мотанки, крашанки, ікони, молитви).</p> <p>2. Самостійно створити дідух.</p>
----------	--	--	---

	Створення казкового образу з природних матеріалів.	Робота щодо закладення основ національної свідомості. Музикотерапія в процесі навчально-практичної діяльності: 1. С. ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ, Ліричний танок. 2. Д. БОРТНЯНСЬКИЙ, Марш.	
III категорія: учні зі значним зниженням пізнавального розвитку		<p>Матеріали (на вибір): Половинка шкаралупи волоського горіха, насіння кавуна, гарбуза, шматочок пряжі, невелика тонка гілочка, заготовки вух і хвоста з сірою або коричневою кольорового паперу, пластилін, клей ПВА; зразок виробу, іграшка або малюнок із зображенням Мишки із казки «Рукавичка».</p> <p>Для дітей з порушеннями зору зазначені переліки наборів мають відповідати вимогам до дидактичного матеріалу даної категорії дітей.</p> <p><i>Робота з розвитку позитивного ставлення до навчально-практичної діяльності.</i></p> <p>Створення казкового образу «Мишка»:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розглянути ілюстрацію до казки «Рукавичка». обговорення кольорів та їх впливу на настрій людини; • відгадати загадку «Маленький зріст, довгий хвіст, сіра шубка, гострі зубки» (<i>Мишка</i>); 	1. Визначити необхідні матеріали для створення образу із природного матеріалу.

		<ul style="list-style-type: none"> • розглянути зразок і визначити, які природні матеріали використані (шкаралупи волоського горіха, насіння кавуна, гарбуза, шматочок пряжі, невелика тонка гілочка, заготовки вух і хвоста з сірою або коричневою кольорового паперу); • вибрати за своїм бажанням матеріал для вушок мишки (<i>пластилін, насіння кавуна, гарбуза, паперові заготовки</i>); • вирішити, де на шкаралупці буде знаходитися носик мишки, а де хвостик; • з пластиліну скачати дві маленьких кульки і закріпити їх на шкаралупці там, де будуть розташовуватися вуха (<i>ближче до носа</i>); • вуха з паперу приклеїти до шкаралупи горіха клеєм; • увіткнути в пластилін два насінини – вийшли вушка; • зробити мищі хвостик, використовуючи шматочок пряжі, гілочку або паперову заготовку; • очі і ніс виконати з маленьких шматочків пластиліну. <p><i>Робота щодо закладення основ національної свідомості. Музикотерапія в процесі навчально-практичної діяльності:</i></p>	
--	--	--	--

		1. К.МЯСКОВ, Фантазія для бандури с оркестром.	
--	--	--	--

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитрієва І.В. Корекційна спрямованість естетичного виховання в старших класах допоміжної школи: дис. доктора пед. наук: 13.00.03 / Ірина Володимирівна Дмитрієва. – К., 2008. – 373 с.
2. Інструктивно-методичний лист «Організація інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 18.05.12 № 1/9-384. – К.: МОНмолодьспорту України.
3. Методичний лист «Психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання» від 26.07.12 № 1/9-529 «Психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання». – К.: МОНмолодьспорту України.
4. Лист «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» від 25.09.2012 № 1/9-675. – К.: МОНмолодьспорту України.
5. Лист МОНмолодьспорту «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням» від 28.09.2012 № 1/9-694. – К.: МОНмолодьспорту України.